

Gyimesi Júlia

Újítók és elbukottak

Ferenczi Sándor és az okkultizmus

Ferenczi Sándor, a budapesti pszichoanalízis nagy alakja elsősorban újító volt. Újító gondolatokat vezetett be a pszichoanalitikus helyzetben uralkodó áttételek mibenlétével és működésével kapcsolatban, új megvilágításba helyezte a páciens pszichológiai valóságának értelmezési lehetőségeit, és megalapozott egy olyan terápiás stílust, amelyben háttérbe szorulnak a pszichoanalitikus metodológia egyes elemei a terápiás kapcsolat olykor kiszámíthatatlan érzelmi követeléseivel szemben.

Újító tevékenységével nagy kockázatot vállalt, és igen kevésen múltott, hogy nem került végérvényesen az elbukott forradalmárok szomorú csoportjába, ahol az utóbb örültek vagy misztikusnak titulált lázadó szellemű tudósok hiába várják az utókor megértését. Ferenczi – noha jó ideig viselte az elmebaj szegyenbélyegét, amellyel „hithű” pszichoanalitikusok igyekeztek zárójelbe helyezni gondolatait –, úgy tűnik, hogy azon kevesek közé tartozik, akiket végül elismer az utókor. Ezen elismerés azonban hosszasan váratott magára, és csak jóval Ferenczi halála után tudott kibontakozni és az állandóan fejlődő pszichológiai gyakorlat ígéretes részévé válni.

Ferenczi újító tevékenységével a freudi pszichoanalízis határait lépte át; nem csupán a pszichoanalízis technikájában, hanem az analitikus helyzet kontrollálására szolgáló elméleti háttér terén is. Az áttétel és a viszontáttétel felismerésének és alkalmazásának talaján előálló szövevényes helyzetet tekintette az analízis kiindulópontjának, amelyben végképp eltűnik a freudi paternalista aszimmetria, és helyére egy elfogadóbb és kölcsönösebb attitűd lép. Megkérdőjelezte az elmélet és a gyakorlat, a szakmai és a személyes, valamint a lelki és a testi szétválasztását (Thurschwell, 1999, 2001), vakmerő integrációi pedig a pszichoanalitikus elmélet új aspektusát emelték ki. Az emberi lélek ismert, ám kevéssé hangsúlyozott vonatkozásait tette elmélete alapjává, amely a psziché eredendő permeabilitásának gondolatából táplálkozott. E psziché nem csupán saját tudattalanja idegennek tűnő tartalmait integrálta, hanem a másikat, a rajta kívül állóét is. Az áttétel és a viszontáttétel töretlen dinamikájában így az „én” és a „másik” állandó keveredése képezte az elmélet kiindulópontját.

Noha Ferenczi újító gondolatai ma növekvő népszerűségnek örvendenek, megszületésük idején igencsak veszélyeztették a pszichoanalízis felépítményét. A klasszikus pszichoanalízis alapítói (így a szexualitás elmélete, a tudattalan és az elfojtás

tana), amelyeket Freud a diszciplína tudományos legitimációjának érdekében fektetett le, elkötelezték a pszichoanalízis művelőit a tudományos materializmus mellett. Így a freudi rendszertől való eltávolodás a materialista elvektől való elszakadás kockázatát rejtette.

Freud és Ferenczi szerencséjére a lélektan más területein is hasonló problémákkal küzdöttek a pszichológia úttörői, így némi tolerancia mutatkozott az egyes iskolák alapjainak határozatlansága tekintetében. Voltak azonban olyan kérdések, amelyek különösen nagy vitákat generáltak és állásfoglalásra kényszerítették a vitában érintetteket. Kétségtelen, hogy a szexualitás elmélete egyike volt a korabeli pszichológia neuralgikus pontjainak, ám nem az egyetlen; legalább ennyire nagy port kavart a tudományos materializmus létjogosultságának kérdése is, ami többek között a modern okkultizmus és a pszichológia kapcsolatrendszerében bontakozott ki. Ferenczi figyelmét – érzékeny kutató lévén – nem kerülte el az utóbbi kérdéskör, és már az 1900-as évek elejétől kutatásokat szorgalmazott az okkult jelenségek pszichoanalitikus megközelítése terén. Noha tapasztalatait soha nem formálta önálló elméletté, eredményei később mégis maradéktalanul integrálhatónak bizonyultak forradalmi elképzeléseibe.

A XIX. század második felében az okkult mozgalom fényes együttműködésben fejlődött a pszichológiával, s ennek háttérében a két terület kérdésfeltevéseinek hasonlatossága állt. Mindkettő az emberi lélek természetéről szeretett volna többet tudni, amelyhez jó ideig hasonló módszereket is alkalmaztak. E módszerek – legyen szó akár médiumizmusról, telepátiról, hipnózisról vagy éppen az álmokról – a lélek disszociációján alapultak, a disszociálódott psziché pedig minden esetben rámutatott a személyiség heterogenitására, megkérdőjelezve ezzel a tudat uralkodó pozícióját. Magyarázó elméletek természetesen szép számmal akadtak, ám viszonylagos egyetértés mutatkozott a tekintetben, hogy a lelki disszociáció jelensége mögött valamely – a személyiség mélyebb rétegeiben szunnyadó – lelki tartalom áll. Ám míg a spiritualista ihletettséggű okkultisták túlvilági erőket feltételeztek a rejtett lelki erők háttérében, addig a pszichológiai gondolkodás mellett elkötelezettek a lélek kifürkészhetetlenségére és sajátos szerkezetére vezették vissza tapasztalataikat. Ezen ellentétek idővel lehetetlenné tették a két terület együttműködését, és a pszichológiai elméletek – referenciapontként azonosítva a tudományos materializmust – elköteleződtek a majdani szomatikus magyarázat megtalálása mellett, míg az okkult kutatás továbbra is nyitva hagyta a spirituális magyarázat lehetőségét.

Noha a tudományos pszichológia létrejöttét materialista elköteleződésének köszönhetette, nem volt teljes egészében mentes az okkultizmus bomlasztó maradványaitól. A spirituális psziché elképzelése kisebb-nagyobb mértékben megjelent az uralkodó elméletekben, így a pszichoanalízis eszmerendszerében is. Explicit formájának vállalása rendkívüli kockázattal járt, ám a személyes érdeklődés szintjén való művelése sokakat elcsábított. Így történt ez Ferenczivel is, akit csupán Freud elővigyázatossá-

ga mentett meg az okkult érdeklődés nyílt vállalásának keserű következményeitől. Mikor Ferenczi felvetette, hogy gondolatátviteli kísérleteinek eredményeit nagy nyilvánosság előtt, a soron következő pszichoanalitikus kongresszuson foglalná össze, Freud a következő szavakkal térítette el tervétől: „Lebeszelném róla. Ne tegye. Az Ön tapasztalatai és kísérletei bizonyára nem átütőbb erejűek és kifogástalanabbak, mint az, amit a szakirodalomban erről írnak, s amit eddig el sem akartunk hinni. Az Ön előadásában tehát csak a személyes mozzanat lenne új, s a személyes hatás, amelynek belőle kellene fakadnia. Ezzel bombát vet a pszichoanalízis házába, amely biztosan fel is robban”. (Freud, 1925 [2005], 36.)

„Veszélyes expedíciót” vállalt, aki az okkult jelenségek tudományos igényű integrációját szorgalmazta, még abban az esetben is, ha mindezt a legnagyobb módszertani fegyelemmel szándékozott tenni. Az újító természetű Ferenczi mégis kutatást szorgalmazott a gondolatátvitel területén. Az efféle törekvések legnagyobb veszélye a személyes bevonódás lehetősége volt, amely radikálisan átformálhatta a kutató racionális elméjét. Nem véletlen, hogy Ferenczi már gondolatátviteli vizsgálódásai kezdetén sietett megnyugtanni Freudot saját tisztánlátása felől: „Végezetül hadd biztosítsam Önt arról (bár jogosan érzi kétségesnek az efféle »bizonykodásokat«), hogy nem fenyeget a veszély, és e voltaképp még nagyon is homályos élmény folyamányaként nem esem áldozatul az okkultizmusnak. Az eset azonban felkeltette az érdeklődésemet, ugyanakkor azt is tudom, hogy legsürgősebb feladatomban nem e kérdések boncolgatása.” (Ferenczi, 1909 [2005], 156–157.)

Más oka is volt azonban annak, hogy a XX. század elejére növekvő tartózkodás mutatkozott az okkult jelenségekkel kapcsolatban. Egyre szaporodott ugyanis a rossz tapasztalatok száma; a csalások, a leleplezett médiumok és az okkult mozgalmon elhatalmasodó anyagi haszonszerzés vágya nem vetett jó fényt azokra, akik az okkult jelenségek igazsága mellett léptek fel. Az integráció legalacsonyabb szintje is nagy óvatosságot igényelt, amelyet Freud minden esetben igyekezett szem előtt tartani: „Legyünk hát e tapasztalat alapján okkultisták? A legkevésbé sem, mindössze gondolatátvitelről van szó. Ha ez bebizonyosodik, el kell hinnünk – de akkor már nem lelki jelenség lesz, hanem tisztán szomatikus, viszont elsőrendű tulajdonság. Addig viszont hallgassunk róla a némák szótlanágával.” (Freud, 1909 [2000], 160.)

Érdemes volt-e ilyen körülmények között vállalni a kockázatot, és elindítani az okkult kutatást az elméletté formálódás útján? Ferenczi számára nem volt az. Ám szép számmal akadtak olyanok, akik vállalták a határátlépés terhét, elfogadva ezzel a tudományból való kirekesztés és elfeledés kockázatát.

Sajnálatos módon a pszichológia megfélemedezett e drámai felvonásokról, nem úgy az okkultizmus történészei, akik felvették a modern okkult mozgalom történetében rejló pszichológiai szálakat (Owen, 2004; Treitel, 2004). Izgalmas harcokra derült így fény, amelyek új megvilágításba helyezték a pszichológia sokat emlegetett ismeretelméleti problémáit, és betekintést enged-

tek azon vitákba, amelyek sorsfordító jelentőségűnek bizonyultak a modern ember világnézetének alakulásában.

E világnézetben a tudomány a világ és önmagunk megismerésének egyetlen útja; a tudomány, amely a tudós tisztánlátásával közelít meg minden élő és élettelen, és kvantifikáló módszertanára támaszkodva a gép tökéletességével interpretálja azokat. A tudomány és a tudomány tárgyának ezen aszimmetrikus pozíciójával nagymértékben összeférhetetlen a kölcsönöség és a személyes bevonódás Ferenczi által vázolt koncepciója. Mindez azonban nem teszi lehetetlenné, hogy Ferenczi a freudi pszichoanalízishez képest újat alkosson, és bár évtizedek múltán, de mégis beírja magát a tudományos pszichológia történetébe.

Ferenczi mai sikerének háttérében a klasszikus freudi elmélet és saját pszichoanalízisének dinamikája áll; a feszültség, amely Freud merev módszertani megfontolásai és Ferenczi megértőbb attitűdje között húzódik. Érvényességét a freudi rendszer talaján nyeri el, hasonlóképpen Jung analitikus pszichológiájához, aki élete végéig viszonyítási pontként alkalmazta a pszichoanalízist. Érdekes kérdés, hogy vajon mi jellemzi azon elméleteket, amelyek nem indítanak megfelelő dinamikát. A német okkultizmus történésze, Corinna Treitel az *Egy tudomány a lélekért (A Science for the Soul, 2004)* című munkájában hosszasan elemzi a pszichológia történetének elfeledett oldalágait; különleges leágazások ezek, amelyek ismerete nem csupán a bukás okainak megértéshez segít hozzá, hanem a pszichológiai, a tudományos és az okkult izgalmas viszonyának teljesebb megértéséhez is.

Ez utóbbi kérdést boncolgatja könyvének bevezető fejezete, melyben a híres asztrofizikus, Karl Friedrich Zöllner bukását mutatja be. Zöllner 1878-ban publikálta korának egyik illusztris médiumával, „Dr.” Henry Slade-del folytatott tudományos megfigyeléseinek eredményeit. Slade akkorra már maga mögött tudhatott egy angliai ítéletet, mely a szeánszain előálló furcsa jelenségeket nem természetfeletti kapcsolatainak, hanem csaló trükkjeinek tudta be. Zöllnert azonban nem befolyásolta az ítélet, mint ahogyan a német okkult mozgalom több százezer hívét sem, akik a Slade-hez hasonló médiumok megtépázott hírneve ellenére sem kételkedtek az okkult jelenségek hitelességében.

Nem véletlen, hogy Treitel éppen Zöllner szeánszainak bemutatásával vezeti be mondandóját. Karl Friedrich Zöllner ugyanis a német kísérleti lélektan nagy alakja volt, aki korábban a látási illúziók terén végzett megfigyeléseivel alapozta meg hírnevét. Slade-del végzett vizsgálatsorozata azonban óriási felháborodást váltott ki a német tudományos közösségből. Nem csupán a vizsgálat tárgyát, vagyis Slade okkult képességeit fogadták bizalmatlansággal, hanem Zöllner interpretációját is, aki a szeánszokon előálló furcsa jelenségeket a negyedik dimenzió létezésének bizonyítékaként könyvelte el. Mindez a kollégák teljes elutasításával és értetlenségével találkozott, melynek háttérében Treitel a kor tudományos racionalizmusának messzemenő hatásait ismeri fel.

Nem mellékes az sem, hogy Zöllner mellett a korabeli kísérleti pszichológia számos nagy alakja is részt vett az említett szeánszokon. Ez azonban nem mentette meg Zöllnert és elméle-

Hetvenöt éve, 1933. május 22-én hunyt el Budapesten a miskolci születésű Ferenczi Sándor pszichiáter, ideg orvos, a pszichoanalízis magyarországi úttörője.

tét a bukástól – teóriáját pedig rövid időn belül azzal a nem éppen eredeti magyarázattal toldották meg ellenlábasai, miszerint Slade-del való együttműködésért korábban lappangó, ám 1878-ra minden bizonnyal testet öltött elmebetegsége felelős. Zöllner kirekesztett lett; túl messzire merészkedett, elméletét megalapozatlannak ítélte a német tudományos közösség és – hogy az okkult mozgalom rossz hírével képviselőivel mindennemű kapcsolatot elvágjanak – soha nem bocsátották meg neki idegenbe tett kirándulását.

Zöllner esete tipikus példája az említett dinamikák hiányának; a materialista tudomány és az okkultizmus már-már háborús szembenállásában elmélete tudományos szempontból integrálhatatlannak bizonyult, s ennek következtében személye is a feledés homályába merült. A XIX. század végi német tudomány számára a populáris okkult mozgalom komoly fenyegetést jelentett, és határozott lépésekre volt szükség a tudomány autoritásának megőrzése érdekében. A laikus számára is világossá kellett válnia, hogy a világ megismerésének megbízható forrása csakis a modern tudomány lehet. E harc egyik legizgalmasabb állomása Németország híres médiumának, Anna Rothénak pere volt, akit 1902-ben éppen szeánsz közben tartóztatott le a rendőrség.

Rothe otthonába akkor rontottak be a rend fenntartói, mikor éppen egy lebegő jácintot, majd egy nárciszt szakított le a levegőből. A motozás során 157 virágot, valamint jónéhány narancsot és citromot találtak a szoknyája alatt. (A materializációs jelenségek, melyek során a médium látszólag „a semmiből” teremtet bizonyos tárgyakat, megszokott elemei voltak az okkult szeánszoknak. Rothe vélhetőleg a nagyobb meggyőzés érdekében rejtegette a virágokat és a gyümölcsöket). 18 hónapnyi börtönbüntetésre ítélték, annak ellenére, hogy a védelem Rothe óriási támogatottsága mellett 16 tanút tudott felmutatni, szemben a vád három szakértőjével. Pere nagy nyilvánosságot kapott, elretentő büntetése pedig Treitel szerint demonstrációul szolgált az egyre terjeszkedő okkult mozgalommal szemben (Treitel, 2004).

Valóban „veszélyes expedíciót” vállalt, aki a tudományon kívül rekedt tanok integrációját szorgalmazta. Nem volt érdektelen azonban, hogy milyen módon követte el a határátlépést, és, hogy referenciakerete biztosított-e megfelelő dinamikát és kapcsolódást. A sikeres újítások – mint Ferenczi elmélete – magukénak tudhatták az utóbbi jellegzetességeket. Ferenczi személyének és elméletének jelentőségét csak növelik azon kulturális és tudományos összecsapások, amelyek között sort kerített a klasszikus pszichoanalízis meghaladására. Az okkult jelenségek iránti személyes érdeklődése feltehetően nem volt független újító terápiás elképzeléseitől sem; mindkét irányban a határátlépés motivációja határozta meg gondolkodását.

Gondolatátviteli kísérleteinek eredményeit nem alakította elméletté, és explicit módon sem tette azokat teóriájának részévé. Így arról is csak feltételezésekkel élhetünk, hogy vajon a materializmus cáfolataként könyvelte volna-e el okkult kísérleteinek eredményeit, vagy éppen ellenkezőleg, igyekezett volna beilleszteni azokat a biológiai megalapozottságú elméletek rendszerébe.

Érdekes módon mindkét tendencia felfedezhető Ferenczi személyes és tudományos írásaiban, így a kérdés eldöntése igen nagy, ha nem lehetetlen feladatot hagy az utókorra.

Csupán levélrészletek és kósza ötletek tanúskodnak arról, hogy Ferenczi újító technikája és az okkult tapasztalatok iránti érdeklődése szorosan összefonódott. Az általa elindított terápiás irányzatban ugyanis az áttétel magyarázatul szolgál a telepátia jelenségére; mindkettő gyökere a permeábilis psziché, amely folyvást befogadja a másikat és kivetíti a sajátot. Mi több, az áttétel dinamikáin alapuló terápiás diskurzusban észrevétlenül hasonló jelentésre tesz szert az áttétel és a telepátia nehezen megfogható, ám nem racionalizálhatatlan fogalma (Devereux, 1973). E folyamatok elméletileg azonosíthatóak és ellenőrizhetőek, valamint igen jól használhatók a terápiás tapasztalatban; csupán egyetlen vonatkozásuk, eredetük kérdése marad homályban. Szomatikus sajátosság-e az áttétel és a telepátia jelensége? Bírnak-e bármilyen materiális megalapozottsággal? Vagy tisztán pszichológiai folyamatokról van-e szó, amelyek a testtől független önálló lélek létezését igazolják?

A pszichoanalízis rendszerében a materiális magyarázat lehetőségébe vetett bizalom alapvetőnek bizonyult; az organikus alap azonosításának ígérete végigkísérte történetét. Ám a kutatás csupán elvétve fordult a magyarázat megtalálásának irányába. Az áttétel pszichoanalitikus értelmezésnek terén is hasonló helyzettel állunk szemben, alkalmazhatóságát azonban nem befolyásolja bizonytalan eredete, és napjainkig megtermékenyítőnek bizonyul pszichológiai gondolkodásunkban. Hogy miért kerüli el mindez a XXI. század ferencziánus pszichoanalitikusainak figyelmét? Talán nem kerüli el. Csupán hallgatnak róla – a *némák szótlanságával*.

Irodalom

- Devereux, G. (ed.) (1973): *Psychoanalysis and the Occult*, IUP, New York.
 Freud, S., Ferenczi S. (2000): *Sigmund Freud – Ferenczi Sándor: Levelezés I/1. 1908–1911*, Thalassa Alapítvány, Pólya Kiadó, Budapest.
 Freud, S., Ferenczi S. (2005): *Sigmund Freud – Ferenczi Sándor: Levelezés III/2. 1925–1933*, Thalassa Alapítvány, Pólya Kiadó, Budapest.
 Owen, A. (2004): *The Place of Enchantment. British Occultism and the Culture of the Modern*, The University of Chicago Press, Chicago and London.
 Thurschwell, P. (1999): *Ferenczi's Dangerous Proximities: Telepathy, Psychosis and the Real Event*, in: *Differences: A Journal of Feminist Cultural Studies* 11.1, 150–178.
 Thurschwell, P. (2001): *Literature, Technology and Magical Thinking, 1880–1920*. Cambridge University Press, Cambridge.
 Treitel, C. (2004): *A Science for the Soul. Occultism and the Genesis of the German Modern*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London.

Rácmolnár Sándor: ROSWELL
 Uv print, 71,5×71,5 cm